

СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА

КЊИГЕ

1801–1867

ИЗРАЂЕНО У НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ СРБИЈЕ

ПРИРЕДИЛИ

Јанко Радовановић
мр Миодраг Живанов
Обрад Симулов
мр Милица Црнојевић
др Жарко Војновић

ИЗРАДА РЕГИСТАРА

Марија Богдановић, Жарко Војновић, Горана Стевановић, Весна Тријић

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. др Мирјана Д. Стефановић
мр Душица Грбић

SERBIAN BIBLIOGRAPHY

**BOOKS
1801–1867**

Vol. I
1801–1850

Belgrade
2019

СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА

КЊИГЕ
1801–1867

Том I
1801–1850

Београд
2019

EDITORIAL BOARD

Chairman

Miroslav Pantić, Academician

Members

Vasilije Krestić, Academician; Prof. Ivo Tartalja, PhD; Prof. Vaso Milinčević, PhD;
Prof. Aleksandar Mladenović, PhD; Prof. Dimitrije Kalezić, PhD; Stanko Korać, PhD;
Dragan Barać, PhD; Miodrag Živanov, MA; Dušica Grbić, MA; Milorad Radević;
Dušan Panković; Lazar Čurčić; Janko Radovanović; Vukosava Brguljan; Obrad Simulov;
Milomir Petrović; Đuro Radanović

PUBLISHING BOARD

Chairman

Dušica Grbić, MA

Members

Zlata Bojović, Academician; Prof. Mirjana D. Stefanović, PhD;
Žarko Vojnović, PhD; Zdravka Radulović, MA; Finka Pjevač; Laslo Blašković

Secretary

Miljana Đukić

EDITOR-IN-CHIEF

Laslo Blašković

SUPERVISING EDITOR

Žarko Vojnović, PhD

EDITOR

Dragan Purešić, PhD

ILLUSTRATED AND DESIGNED BY

Rade Rančić

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Председник
академик Мирослав Пантић

Чланови

академик Василије Крестић, проф. др Иво Тартаља, проф. др. Васо Милинчевић,
проф. др Александар Младеновић, проф. др Димитрије Калезић, др Станко Кораћ,
др Драган Бараћ, мр Миодраг Живанов, мр Душица Грбић, Милорад Радевић,
Душан Панковић, Лазар Чурчић, Јанко Радовановић, Вукосава Бргуљан, Обрад Симулов,
Миломир Петровић, Ђуро Радановић

ИЗДАВАЧКИ ОДБОР

Председник
мр Душица Грбић

Чланови

академик Злата Бојовић, проф. др Мирјана Д. Стефановић,
др Жарко Војновић, мр Здравка Радуловић, Финка Пјевач, Ласло Блашковић

Секретар
Миљана Ђукић

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
Ласло Блашковић

ГЛАВНИ РЕДАКТОР
др Жарко Војновић

УРЕДНИК
др Драган Пурешић

ЛИКОВНО-ГРАФИЧКА ОПРЕМА
Раде Ранчић

САДРЖАЈ

ПОПИС И БРОЈЧАНЕ ОЗНАКЕ БИБЛИОТЕКА У КОЈИМА ЈЕ ВРШЕНО ИСТРАЖИВАЊЕ ГРАЂЕ	11
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	19
ПРЕДГОВОР	25
ПРЕДИСЛОВИЕ	37
VORWORT	49
PREFACE	61
СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА. КЊИГЕ. 1801–1850.	73

ПОПИС И БРОЈЧАНЕ ОЗНАКЕ БИБЛИОТЕКА У КОЈИМА ЈЕ ВРШЕНО ИСТРАЖИВАЊЕ ГРАЂЕ

1. Београд. Народна библиотека Србије
2. Београд. Универзитетска библиотека Светозар Марковић
3. Београд. Библиотека Српске академије наука и уметности
4. Београд. Библиотека Правног факултета
5. Београд. Централна библиотека Војске Србије
6. Београд. Библиотека Српске православне патријаршије
7. Београд. Библиотека Економског факултета
8. Београд. Библиотека Катедре за југословенске књижевности Филолошког факултета
9. Београд. Библиотека Катедре за јужнословенске језике и општу лингвистику Филолошког факултета
10. Београд. Библиотека Архива Србије
11. Београд. Библиотека Историјског архива Београда
12. Београд. Библиотека Факултета музичких уметности
13. Београд. Библиотека Музиколошког института САНУ
14. Београд. Библиотека Народне банке СФРЈ
15. Београд. Библиотека Народне банке Србије
16. Београд. Библиотека Историјског института САНУ
17. Београд. Библиотека града Београда – завичајни фонд
18. Београд. Библиотека Железничког музеја
19. Београд. Библиотека Педагошког музеја града Београда
20. Београд. Библиотека Института за савремену историју
21. Крагујевац. Народна библиотека Вук Караџић
22. Крагујевац. Библиотека Историјског архива Шумадије
23. Крагујевац. Библиотека Народног музеја
24. Ниш. Народна библиотека Стеван Сремац
25. Ниш. Библиотека Историјског архива
26. Ниш. Библиотека Народног музеја
27. Ниш. Библиотека Српске православне епископије нишке
28. Ниш. Библиотека Српске православне црквене општине
29. Пирот. Народна библиотека
30. Пирот. Библиотека Историјског архива
31. Пирот. Библиотека Музеја Понишавља
32. Смедерево. Народна библиотека
33. Шабац. Библиотека шабачка
34. Шабац. Библиотека Међуопштинског историјског архива
35. Ваљево. Матична библиотека Љубомир Ненадовић
36. Ваљево. Библиотека Историјског архива
37. Нови Сад. Библиотека Матице српске
38. Бачки Петровац. Библиотека Штефан Хомола
39. Бечеј. Народна библиотека
40. Бечеј. Библиотека Историјског архива Сенте. Одсек за архивску грађу у Бечеју

41. Бечеј. Библиотека Градског музеја
42. Бечеј. Библиотека Српске православне црквене општине
43. Бела Црква. Народна библиотека
44. Бела Црква. Библиотека Историјског архива
45. Бела Црква. Библиотека Музеја
46. Инђија. Библиотека др Георгија Михаиловића (прив.)
47. Кикинда. Народна библиотека Јован Поповић
48. Кикинда. Библиотека Историјског архива
49. Кикинда. Библиотека Музеја
50. Панчево. Градска библиотека Панчево
51. Панчево. Библиотека Српске православне црквене општине
52. Сента. Градска библиотека
53. Сента. Библиотека Историјског архива
54. Сента. Библиотека Градског музеја
55. Сомбор. Градска библиотека Карло Бијелички
56. Сомбор. Библиотека Историјског архива
57. Сомбор. Библиотека Међуопштинског просветно-педагошког завода
58. Сомбор. Библиотека Гимназије Вељко Петровић
59. Сомбор. Библиотека Педагошког факултета
60. Сомбор. Библиотека Српске православне црквене општине
61. Сремска Митровица. Библиотека Глигорије Возаровић
62. Сремска Митровица. Библиотека Историјског архива Срема
63. Сремска Митровица. Библиотека Музеја Срема
64. Сремска Митровица. Библиотека Митровачке гимназије
65. Сремски Карловци. Градска библиотека у Новом саду. Огранак Бранко Радичевић
66. Нови Сад. Библиотека Архива Војводине
67. Сремски Карловци. Библиотека Архива САНУ
68. Сремски Карловци. Библиотека Музеја града Новог Сада. Завичајна збирка
69. Сремски Карловци. Библиотека Сергија Јовановића (прив.)
70. Сремски Карловци. Библиотека Теодоре Петровић (прив.)
71. Сремски Карловци. Библиотека породице Ђирић (прив.)
72. Суботица. Градска библиотека
73. Суботица. Библиотека Историјског архива
74. Суботица. Библиотека Српске православне црквене општине
75. Шид. Народна библиотека Симеон Пишчевић
76. Вршац. Народна библиотека Данило Киш
77. Зрењанин. Градска народна библиотека Жарко Зрењанин
78. Зрењанин. Библиотека Историјског архива
79. Сарајево. Народна и универзитетска библиотека БИХ
80. Сарајево. Библиотека Српског просвјетног и културног друштва Просвјета
81. Сарајево. Библиотека Земаљског музеја Босне и Херцеговине
82. Цетиње. Национална библиотека Црне Горе Ђурђе Црнојевић
83. Загреб. Национална и свеучилишна књижница
84. Загреб. Библиотека Музичке академије
85. Загреб. Библиотека Хрватског радија
86. Шибеник. Библиотека Српске православне црквене општине
87. Задар. Знанствена књижница

88. Задар. Библиотека Државног архива
89. Крка. Библиотека Манастира св. арханђела
90. Скопље. Национална и универзитетска библиотека Св. Климент Охридски
91. Љубљана. Народна ин универзитетна књижница
92. Беч. Библиотека Словенског института (Institut für Slawistik - Universität Wien)
93. Беч. Конзуларна библиотека у оквиру Државног архива Аустрије (Österreichisches Staatsarchiv – Konsularbibliothek)
94. Беч. Библиотека Министарства спољних послова (Die Außenpolitische Bibliothek)
95. Софија. Национална библиотека Св. Кирил и Методиј
96. Пловдив. Народна библиотека Иван Вазов
97. Праг. Народна библиотека (Národní knihovna České republiky)
98. Праг. Универзитетска библиотека (Univerzita Karlova - Ústřední knihovna)
99. Праг. Народна библиотека. Словенска библиотека (Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna)
100. Братислава. Универзитетска библиотека (Univerzitná knižnica)
101. Париз. Национална библиотека (Bibliothèque nationale de France)
102. Хиландар. Библиотека манастира Хиландара
103. Трст. Библиотека Српске православне црквене општине
104. Будимпешта. Мађарска национална библиотека (Országos Széchényi Könyvtár)
105. Сент-Андреја. Библиотека српске православне епархије будимске
106. Варшава. Народна библиотека (Biblioteka Narodowa)
107. Букурешт. Национална библиотека (Biblioteca Națională a României)
108. Букурешт. Универзитетска библиотека (Biblioteca Centrala Universitară Carol I)
109. Букурешт. Библиотека Румунске академије наука (Biblioteca Academiei Române)
110. Јаши. Универзитетска библиотека (Biblioteca Centrală Universitară Mihai Eminescu)
111. Санкт-Петербург. Руска национална библиотека (Российская национальная библиотека)
112. Цирих. Централна библиотека. Српска читаоница и књижница Катарина Јовановић (Zentralbibliothek. Serbische Bibliothek Katarina Jovanović)
113. Ужице. Народни музеј
114. Чајетина. Библиотека Љубиша Р. Ђенић
115. Москва. Руска државна библиотека (Российская государственная библиотека)
116. Берлин. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
117. Варшава. Универзитетска библиотека (Biblioteka Uniwersytecka)
118. Приштина. Народна и универзитетска библиотека Иво Андрић
119. Зајечар. Матична библиотека Светозар Марковић
120. Загреб. Библиотека Хрватске академије знаности и умјетности
121. Зајечар. Библиотека Историјског архива Тимочка крајина
122. Пожаревац. Народна библиотека Илија М. Петровић
123. Јагодина. Библиотека Историјског архива
124. Прокупље. Народни музеј Топлице
125. Вуковар. Градски музеј
126. Смедерево. Музеј
127. Глазгов. Универзитетска библиотека (University Library)
128. Мартин. Словачка народна библиотека (Slovenská národná knižnica)
129. Београд. Библиотека Драгана Трифуновића (прив.)
130. Београд. Библиотека Милана Рад. Драшковића (прив.)

131. Вуковар. Градска књижница
132. Никшић. Народна библиотека Његош
133. Београд. Библиотека Југословенске кинотеке
134. Београд. Библиотека Музеја Никола Тесла
135. Вашингтон. Конгресна библиотека (Library of Congress)
136. Неготин. Музеј Крајине
137. Ниш. Историјски архив. Архив Косова и Метохије
138. Ниш. Библиотека Призренске богословије
139. Приштина. Музеј у Приштини
140. Приштина. Библиотека Музеја Косова и Метохије
141. Београд. Библиотека Математичког института САНУ
142. Чачак. Међуопштински историјски архив
143. Лесковац. Народна библиотека
144. Осиек. Музеј Славоније
145. Чачак. Народни музеј
146. Чачак. Градска библиотека Владислав Петковић Дис
147. Београд. Библиотека Руске цркве
148. Загреб. Књижница Трговачке коморе
149. Загреб. Књижница Државног архива
150. Загреб. Књижница Хрватског педагошко-књижевног збора
151. Загреб. Књижница града
152. Загреб. Књижница Хрватског сабора
153. Јагодина. Народна библиотека Радислав Никчевић
154. Трстеник. Народна библиотека Јефимија
155. Београд. Републички завод за статистику Србије
156. Београд. Историјски музеј Србије
157. Илок. Музеј града
158. Бор. Народна библиотека
159. Загреб. Књижница Правног факултета
160. Крушевац. Народна библиотека
161. Темишвар. Библиотека Стевана Бугарског (прив.)
162. Крагујевац. Правни факултет
163. Београд. Факултет политичких наука
164. Темишвар. Библиотека Тамишке жупаније
165. Српски Семартон. Архив Православне српске црквене општине
166. Темишвар. Библиотека Православне српске епархије
167. Темишвар. Библиотека Православне српске парохије
168. Темишвар. Библиотека Банатске митрополије
169. Нови Сад. Градска библиотека
170. Крагујевац. Универзитетска библиотека
171. Беч. Аустријска национална библиотека (Österreichische Nationalbibliothek)
172. Лајпциг. Немачка национална библиотека (Deutsche Nationalbibliothek)
173. Београд. Архив Југославије
174. Београд. Музеј позоришне уметности Србије
175. Београд. Филозофски факултет
176. Сарајево. Библиотека Сарајева
177. Панама. Национална библиотека (Biblioteca Nacional de Panamá)

178. Сантјаго. Национална библиотека (Biblioteca Nacional de Chile)
179. Сантјаго. Конгресна национална библиотека (Biblioteca del Congreso Nacional de Chile)
180. Нови Сад. Филозофски факултет
181. Краљево. Историјски архив
182. Краљево. Манастир Жича
183. Панчево. Манастир Војловица
184. Ужице. Учитељски факултет
185. Крагујевац. Филолошко-уметнички факултет
186. Свилајнац. Ресавска библиотека
187. Рума. Градска библиотека Атанасије Стојковић
188. Књажевац. Народна библиотека Његош
189. Пријепоље. Матична библиотека Вук Караџић
190. Болоња. Општинска библиотека (Biblioteca comunale dell'Archiginnasio)
191. Рим. Централна национална библиотека (Biblioteca Nazionale Centrale di Roma)
192. Фиренца. Централна национална библиотека (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)
193. Напуљ. Национална библиотека (Biblioteca Nazionale di Napoli)
194. Алексинац. Библиотека Вук Караџић
195. Копенхаген. Краљевска библиотека (Det Kongelige Bibliotek)
196. Београд. Архитектонски факултет
197. Торино. Народна библиотека (Biblioteche civiche torinesi)
198. Милано. Библиотека фондације Фелтринели (Biblioteca della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli)
199. Гардоне Ривиера. Библиотека Данунцијана (Biblioteca D'Annunziana)
200. Београд. Библиотека Музеја савремене уметности
201. Ужице. Народна библиотека
202. Јагодина. Педагошки факултет
203. Лондон. Британска библиотека (British Library)
204. Дубровник. Научна библиотека
205. Неготин. Народна библиотека Доситеј Новаковић
206. Краљево. Народна библиотека Стефан Првовенчани
207. Врање. Народна библиотека Бора Станковић
208. Доња Ластва. Збирка Доротеје Матковић (прив.)
209. Загреб. Збирка Силвија Кадрнке (прив.)
210. Загреб. Радничка библиотека Божицара Аџије
211. Цетиње. Народни музеј Црне Горе
212. Загреб. Доминиканска књижница Хијацинт Бошковић
213. Сплит. Свеучилишна књижница
214. Берлин. Градска библиотека (Staatsbibliothek zu Berlin)
215. Врбас. Музејска завичајна збирка Културног центра
216. Сплит. Библиотека Иван Паштрић
217. Загреб. Књижница Хрватског државног архива
218. Загреб. Књижница Хрватског школског музеја
219. Београд. Радио-телевизија Србије
220. Београд. Саобраћајни факултет
221. Загреб. Збирка Мирослава Ванина (прив.)

222. Београд. Библиотека патријарха Павла (прив.)
223. Загреб. Књижница Правног одсјека државних жељезница
224. Загреб. Збирка Милана Рибарића (прив.)
225. Београд. Архив Војноисторијског института
226. Сарајево. Хисторијски музеј Босне и Херцеговине
227. Сплит. Градска књижница Марка Марулића
228. Загреб. Збирка Маринка Ђивоја (прив.)
229. Нови Сад. Академија уметности
230. Нови Пазар. Народна библиотека Доситеј Обрадовић
231. Стара Пазова. Народна библиотека Доситеј Обрадовић
232. Пожега. Народна библиотека
233. Загреб. Књижница фрањевачког самостана на Каптолу
234. Београд. Факултет спорта и физичког васпитања
235. Берн. Швајцарска национална библиотека (Schweizerische Nationalbibliothek)
236. Штокхолм. Национална библиотека (Kungliga biblioteket)
237. Хелсинки. Национална библиотека (Kansalliskirjasto)
238. Загреб. Збирка Љубе Карамана (прив.)
239. Будимпешта. Библиотека стране литературе (Országos idegennyelvű Könyvtár)
240. Осијек. Државни архив
241. Лајпциг. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
242. Worldcat
243. Београд. Музеј књиге и путовања, НВО Адлигат
244. Грац. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
245. Инђија. Народна библиотека Др. Ђорђе Натошевић
246. Загреб. Збирка Антуна Мајера (прив.)
247. Ковин. Библиотека Вук Караџић
248. Ниш. Правни факултет
249. Хаг. Холандска национална библиотека (Koninklijke Bibliotheek)
250. Суботица. Градски музеј
251. Нови Сад. Правни факултет
252. Сремски Карловци. Библиотека Карловачке гимназије
253. Београд. Музеј Српске православне цркве, Збирка Радослава Грујића
254. Београд. Јеврејски историјски музеј
255. Атина. Национална библиотека Грчке (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος)
256. Вршац. Библиотека Вршачке епархије
257. Будимпешта. Универзитет Етвеш Лоранд (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
258. Атина. Грчка академија наука (Ακαδημία Αθηνών)
259. Суботица. Фрањевачки самостан
260. Ираклион. Библиотека Критског универзитета (Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης)
261. Јерусалим. Хебрејски универзитет (Ha-Universita ha-Ivrit bi-Yerushalayim)
262. Панчево. Панчевачко српско црквено певачко друштво
263. Јерусалим. Институт Бен-Цви (Ben Zvi Institute)
264. Калоча. Музеј Виски Карољ (Viski Károly Múzeum)
265. Фрајбург. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
266. Тибинген. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
267. Баја. Гимназија Бела III (III. Béla Gimnázium)
268. Будимпешта. Војноисторијски музеј (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

269. Атина. Народна скупштина (Βουλή των Ελλήνων)
270. Нови Сад. Библиотека Бачке епархије
271. Суботица. Библиотека Бискупије
272. Минхен. Универзитетска библиотека (Universitätsbibliothek)
273. Солун. Универзитет Аристотел (Αριστοτελειο Πανεπιστημιο Θεσσαλονικησ)
274. Загреб. Књижница Дружбе Исусове
275. Сегедин. Библиотека „Шомођи Карољ“ (Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár)
276. Загреб. Архив ХАЗУ
277. Београд. Правни факултет Универзитета Унион

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Штампани извори и библиографске референце

БВК = *Българска възрожденска книжнина*. Софија, 1957.

Кириловић = Кириловић, Димитрије. *Каталог Библиотеке Матице српске*. 1–2. Нови Сад, 1950–1955.

КНБС = *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519–1867*. Београд, 1973.

Новаковић = Новаковић, Стојан. *Српска библијографија за новију књижевност 1741–1867*. Београд, 1869.

Панковић = Панковић, Душан. *Српске библиографије 1766–1850*. Београд, 1982.

Bianu-Hodoş = Bianu, Ioan. Hodoş, Nerva. *Bibliografia românească veche 1508–1830*. 1–3. Bucureşti, 1903–1936.

BRM = *Bibliografia românească modernă 1831–1918*. 1–4. Bucharest, 1984–1996.

GHRBK = *Grada za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga : 1835–1940*. 1–25. Zagreb, 1982–1999.

Електронски извори

Руска национална библиотека (Российская национальная библиотека): nlr.ru

Руска државна библиотека (Российская национальная библиотека): rsl.ru

Аустријска национална библиотека (Österreichische Nationalbibliothek): onb.ac.at

Немачка национална библиотека (Deutsche Nationalbibliothek): dnb.de

Мађарска национална библиотека „Сечењи“ (Országos Széchényi Könyvtár): oszk.hu

Библиотека Универзитета „Етвеш Лоранд“ (Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár): konyvtar.elte.hu

Грчка национална библиотека (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος): nlg.gr

Библиотека Атинске академије (Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών): opac.academyofathens.gr

Библиотека Универзитета Аристотел, Солун (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Βιβλιοθήκη): lib.auth.gr

Британска библиотека (British Library): bl.uk

Пољска национална библиотека (Biblioteka narodowa): bn.org.pl

Литература

- Бељански, Миленко. *Летопис Сомбора од 1801. до 1860. године*. Сомбор 1981.
Библиотека манастира Хиландара : каталог књига на српскохрватском језику од XVIII до XX века. 1–2. Београд, 1989–1990.
- Бугарски, Стеван. *Димитрије П. Тирол : живот и дело*. Темишвар, 2007.
- Грбић, Душица. „Приновљени Октоих из 1855. у Библиотеци Матице српске“. У: *Годишњак Библиотеке Матице српске* (2013).
- Грујић, Владимир. „Рад Јована Ст. Поповића у Друштву српске словесности“. У: *Књижевност*, 2 (1956).
- Грујић, Владимир. „Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840–1848“. Београд, 1956.
- Грујић, Јеврем. *Живот Андрије Стаменковића*. Београд, 1869.
- Грчић, Јован. „Живот и просветни рад владике П. Атанацковића“. У: *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 3–4 (1937).
- Димитријевић, Милан. „Папа и римокатоличка црква“. У: *Беседа*, 17/35 (1869).
- Добрашиновић, Голуб. *Библиографија списа Вука Караџића*, Београд 1974.
- Дурковић Јакшић, Љубомир. *Библиографија о Његошу*. Београд, 1951.
- Ђорђевић, Владан. *Историја српског војног санитета*. 1. Београд 1879.
- Ђорђевић, Ђорђе С. *Сима Милутиновић Сарајлија*. Београд 1893.
- Живанов, Миодраг. *Панчевачка библиографија : 1833–1960*. Београд ; Панчево, 1985.
- Живанов, Павле. „О штампаним садржајима Летописа Матице српске“. У: *Библиотекар*, 2 (1970).
- Живковић, Васа. *Песме* Београд 1907.
- „Живот и дела Корнилија Станковића“. У: *Вила*, 18 (1866).
- Записници седница Друштва српске словесности 1842–1863*, Београд 2011.
- Зернова, А. С. Каменева, Т. Н. *Сводный каталог русской книги кирилловской печати XVIII века*, Москва 1968.
- Историја српске музике*, Београд 2007.
- Јовановић-Стипчевић, Биљана. „Служба акатисту Стефана Дечанског Зографа Лонгина“. У: *Археографски прилози*, 12 (1990).
- Југословенска војна библиографија*. 1. Београд 1981.
- Кириловић, Димитрије. „Азбучник плашчански Лукијана Мушицког“. У: *Зборник Матице српске, Серија за друштвене науке*, 31 (1953).
- Кириловић, Димитрије. *Српске основне школе у Војводини у 18. веку*. Сремски Карловци 1921.
- Ковачек, Божидар. „Марко Јелисејић“. У: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 14 (1994).
- Коњовић, Петар. „Пролог Мокрањчевој стогодишњици“. У: *Летопис Матице српске*, 4 (1956).
- Корнелије Станковић и његово доба*, Београд 1985.
- Костић, Страхиња. „Уџбеници немачког језика код Срба у XVIII веку“. У: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 15/2 (1972).
- Крестић, Василије. *Леци на српском језику (1848–1849)*. Нови Сад, 1998.
- Ломоносов, Михаил Васильевич. *Избранные произведения*, Москва 1965.
- Макарић, Радомир. „Српске школе у Српској Војводини и Тамишком Банату у време Баховог апсолутизма“. У: *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 62 (1977).
- Матицки, Миодраг. *Библиографија српских алманаха и календара*. Београд, 1986.
- Милисавац, Живан. *Историја Матице српске*. 1. Нови Сад 1986.

Миросављевић, Вељко. „Српске вероучевне књиге у Аустро-Угарској“. У: *Богословски гласник*, 7 (1905).

Мушицки, Бранко. „Библиографија (допуне и поправке)“. У: *Летопис Матице српске*, 119 (1876).

Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. 2. Загреб, 1927.

Недић, Владан. „Белешка о „Нилу“ и његовом уреднику“. У: *Библиотекар*, 3–4 (1951).

„Некролози“. У: *Гласник ДСС*, 9 (1857).

Николић, Илија. *Земунска библиографија*. Земун 1976.

Павловский, И. Ф. *Первое дополнение къ краткому биографическому словарю ученыхъ и писателей Полтавской губернии*. Полтава, 1913.

Перовић, Радослав. *О српском покрету у Војводини 1848–1849*. Београд, 1952.

Поповић, Душан Ј. *Срби у Војводини*. 3. Нови Сад, 1990.

Поповић, Павле. „О Собранију Доситија Обрадовића“. У: *Глас СКА*, 91 (1939).

Поповић Зуб, Аца. *Успомене*. Нови Сад, 2003.

Први списак приложника за радњу Уједињене омладине, Београд 1867.

Радојчић, Јован. *Срби западно од Дунава и Дрине : биографије*. 1–3. Нови Сад, 2009.

Рајковић, Ђорђе. „Библиографија : допуне и поправке к Српској библиографији новог времена, од Ст. Новаковића“. У: *Летопис Матице српске*, 113 (1870/1871).

Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1–5. Москва 1962–1967.

Српски биографски речник. 1–6. Нови Сад, 2004–2014.

Српско књижевство : зборник радова из историје српског књижевства. Нови Сад, 1997.

Ђунковић, Срећко. *Школство и просвета у Србији у XIX в.* Београд, 1971.

Христић, Милан. *Србија и Енглеска пре пола века*. Београд, 1910.

Црногорска библиографија. Монографске публикације 1834–1918. Цетиње, 1989.

Шевић, Милан. „Автобиографске белешке Јована Ђорђевића“. У: *Летопис Матице српске*, 272 (1910).

Andrić, Nikola. *Prijevodna beletristika u Srba od god. 1777–1847*. Zagreb, 1892.

Andrić, Nikola. *Život i književni rad Pavla Solarića*. Zagreb, 1902.

Bunić, Krešimir. *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*. Subotica, 1946.

Građa za Leksikon pisaca Jugoslavije. 5–6. Novi Sad, 2010–2014.

Hrvatski biografski leksikon. 1–7. Zagreb, 1983–2009.

Hrvatski narodni preporod. 2, *Ilirska knjiga*. Zagreb, 1965.

Kujundžić, Ivan. *Bunjevačko-šokačka bibliografija*. Zagreb, 1969.

Lebl, Ženi. *Jevrejske knjige štampane u Beogradu 1837–1905*. Gornji Milanovac, 1990.

Leksikon pisaca Jugoslavije. 1–4. Novi Sad, 1972–1997.

Petrik, Geza. *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. 1–7. Budapest, 1888–1892.

Popović, Pavle. „Etudes sur Joakim Vujić“. У: *Archiv für slavischen Philologie*, 27 (1916).

Subotička bibliografija : 1764–1869. 1. Subotica, 1988.

Šafarik, Pavel Jozef. *Geschichte der illyrischen und kroatischen Literatur*. Prag, 1865.

Šafarik, Pavel Jozef. *Geschichte des serbischen Schriftthums*. Prag, 1865.

Zsivkovits, Paul. *Offenes Schreiben an Herrn Ludwig Kovacs*. Wien, 1864.

ПРЕДГОВОР

ПРЕДИСЛОВИЕ

VORWORT

PREFACE

ПРЕДГОВОР

Израда ретроспективне библиографије српске књиге била је идеја најумнијих Срба 19. века у неколико различитих генерација. Свакако да је на то утицала чињеница да су неки европски народи своје националне библиографије добили још у 18. столећу. Било је јасно да подробно пописивање „умних сочињенија“ једног народа значи велики корак у сликању његовог историјског портрета, што је морало уједно имати великог значаја и за његову будућу судбину. То се свакако у огромној мери тицало и Срба, који су у време кад се ова мисао међу њима јавља расути у неколико туђих царстава, док се сама Србија тек подиже из пепела. Питање идентитета се у то доба постављало ванредно озбиљно. На срећу, он је имао изузетно стабилне темеље: била је то, на првом месту, средњовековна држава, чије је тровековно трајање утиснуло неизбрисив печат у колективну свест; а потом и већинска припадност Православној Цркви, која је обликовала специфичну духовну физиономију народа. Српска елита је ове елементе у вековима неслободе свесно чувала и преносила путем предања, које се обликовало и у усменој и у писменој традицији, што је добило нарочитог израза у политици карловачких митрополита од првих десетлећа 18. века, кад се на овим темељима, уз примену нових средстава, почео свесно развијати и изграђивати модеран српски национални идентитет. У таквој ситуацији култура књиге добија нарочиту тежину. Књига није била тек медиј знања у новопросветитељском значењу; она је опипљив симбол уско везан за нешто што се може назвати језгром националног бића. Код Срба још увек, све до конца 18. века, великим делом богослужбена, она је суштински везивана за сама изходишта идентитета, не само због свог сакралног карактера, него и чињенице да дејствено учествује у животу манастира и цркава, живих сведока онога што су Срби називали „старом славом“: чак и у усменом предању те *књиге староставне* добијају некакав митски, мистички карактер. Стога није било чудно што су чак и неписмени припадници народа у току свих ових векова манастирима често даривали управо – књиге.

Са таквим наслеђеним поштовањем према књизи ушло се и у ново доба. Нове интелектуалне силе и могућности развијаће се искључиво међу Србима под окриљем Карловачке митрополије, који ће образовање стицати све више на европским училиштима. То је пресудно утицало и да национална култура књиге после Велике сеобе задобије нови смер, тачније: да се ономе што је представљало наслеђе векова придружују и достигнућа

модерне епохе, која су се морала усвајати не само због промене начина живота и друштвеног окружења, него да би се равноправно учествовало у надметању са другим европским народима, који нису претрпели толико удараца судбине и чији је развој текао без толико катастрофичних потреса. Тако су Срби, чувајући старе парадигме, усвајали и нове, што се одразило и на саму српску књигу, која добија не само европеизовано рухо, него прихвата и европске идеје. Једна од њих биће и потреба планског рада на њој, који је код нас прихваћен као последица неколико различитих покрета, али са заједничким просветитељским именитељем: програмско старање карловачких митрополита за књигу засновано на изворним православним традицијама, али и на модерним начелима петровског периода; школска реформа у Хабзбуршкој империји, уз коју ће пристати и многи образовани Срби; и на концу француско просветитељство, чије су идеје прихватане и код нас, међу којима је једна од важнијих поштовање према књизи као основном посреднику општег прогреса.

Упркос томе, књига ће код Срба, у поређењу са већим европским народима, у том периоду бити још увек ретка. Стварање читалачке публике зависило је непосредно од квалитета и масовности основног образовања, које је врло споро достигало потребан ниво. Веће личне библиотеке јављају се тек у последњим деценијама 18. века и то код врхунских интелектуалаца попут Јована Рајића, епископа Петра Петровића и Стефана Стратимировића, нешто доцније и код Саве Текелије, али то ће још увек бити изузеци; они ће ипак показивати смер којим ће се кретати све више припадника националне елите, да би се потом, настајањем све стабилнијег средњег staleжа, непрестано повећавао број оних којима је читање и поседовање књига представљало потребу. Стога ће доћи и до полаганог раста књижне продукције. Природно, због свега тога почеће се јављати и идеје о апарату који би то подручје систематизовао, учинио употребљивим. Управо овде долази до мисли о стварању библиографије. Између свих њених облика, ретроспективна библиографија од почетка на себи носи печат научности. У њеној основи налази се озбиљан рад историографског карактера. Док се не дође на идеју о ретроспективном бележењу, обавезно прође доста времена од тачке која ће се узети као полазна, због чега путовање у прошлост, како би се нашли и пописали потребни наслови, има облик правог истраживачког подухвата. Свему томе претходи стварање концепције, која мора бити научно утемељена, како би се постигао највиши степен информативности и избегле произвољности, док и сама методологија, разуме се, мора бити критички заснована и аргументована. Производ ретроспективне библиографије је стога високо промишљена конструкција израђена од претпостојећег материјала. Она је у ствари дело архитекте који из безобличног мора књига бира само оне које одговарају сврси, циљу и намени који се желе постићи.

О историји рада на српској ретроспективној библиографији писано је доста. Од Лукијана Мушицког, преко Стојана Новаковића, Георгија Михаиловића, па до капиталне *Српске библиографије књига 1868–1944*, прошло је већ два века озбиљног рада на стварању српског културног портрета у једном од његових историјски најважнијих слојева. Није тај рад, нажалост, био континуиран, понекад због недостатка материјалне потпоре и мањка поузданих људи којима би се могао поверити тај у правом смислу речи рударски рад, некад и због институционалне неуређености; а често су нам и катастрофални историјски догађаји знали уништавати рад читавих генерација, после чега је увек било тешко опоравити се. Стога ни резултати нису могли бити онакви каквим су се надали пионири овог посла. Плодоносније време, како се чинило, настало је после Другог светског рата, кад се дошло на помисао да се коначно изради потпуна српска ретроспективна библиографија.

Историја овог подухвата већ је изнесена у првом тому *Српске библиографије књига 1868–1944*, у предговору Миодрага Живанова,¹ који је у основним цртама дао њене главне моменте, да би готово тридесет година касније, у њеном 21. тому, такозваним *Допунама*, била интерпретирана са другачијег становишта, условљеног променама до којих је у међувремену дошло.² Било је и стручних, углавном прегледних радова о њој, који су најчешће просто понављали главне моменте те проблематике, док је мало оних који су се трудили да је сагледају теоретски. Свакако да ова тема заслужује једну опсежнију научну студију, чији су носећи елементи већ одавно видљиви, познати и углавном добро промишљени. Овде ће се стога говорити о историји пројекта чији су резултати сада пред читаоцем, а то је *Српска библиографија књига 1801–1867*, која представља део целокупне конструкције српске ретроспективне библиографије.

Општи рад започео је 1954. године, када је основана Републичка комисија за израду ретроспективне српске библиографије, чији је задатак био да састави концепт и методе деловања. Један од основних елемената било је установљење периодизације, која би одсликавала, с једне стране, историјске етапе српског културног развоја, а с друге дотадашње резултате рада на ретроспективној библиографији. Она је стога подељена у четири сегмента: 1. XV–XVII век, 2. XVIII век, 3. 1801–1867, 4. 1868–1944. Као што се види, кључна година која се појављује код трећег и четвртог периода јесте 1867, којом се окончава Стојана Новаковића *Српска библиографија за новију књижевност : 1741–1867*. (објављена 1869). Појава овог дела била је уједно пионирски и преломни догађај на пољу ретроспективне библиографије. Члановима Комисије, као и многим културним радницима претходних деценија, било је јасно да је од највеће важности библиографски обрадити наредни период, у којем је дошло до огромног напретка књижне продукције; како је време пролазило, овај проблем је, природно, постајао све већи. Пошто се сматрало да је Новаковићево дело ипак колико-толико покрило претходно раздобље, за приоритет је проглашена израда ретроспективне библиографије од 1868, при чему је за другу граничну годину изабрана последња година Другог светског рата у централној Србији. Стога су све снаге од самог почетка биле усмерене на рад на библиографији овог раздобља. Знало се, наравно, да Новаковићева *Библиографија* више не задовољава нити својим критеријумима, који су били прилично рестриктивни, ни својим опсегом обрађене грађе, јер се у међувремену појавило доста допунских библиографских радова, али је рад на новој библиографији периода до 1867. морао бити остављен за неизвесну будућност, тим пре што се није тачно знало нити како ће се методолошки започети и развијати библиографска обрада књига раздобља 1868–1944. године, нити којом ће се брзином она обављати. И, мада су све почетне невелике снаге биле ангажоване на том послу, ипак наше библиографе није напуштала свест о томе да ће се убрзо морати позабавити и претходећим временом. Зато се, усред овог грандиозног подухвата (чији је исход више од 100.000 обрађених књига), повремено знала зачути која реч и о овој библиографији.³

¹ Миодраг Живанов, „Предговор“ *Српска библиографија. Књиге. 1868–1944. Књ. 1* (Београд: Народна библиотека Србије, 1989): XIII–XXI.

² Марија Богдановић, Жарко Војновић, „Предговор“ *Српска библиографија. Књиге. 1868–1944. Књ. 21, Допуне* (Београд: Народна библиотека Србије, 2017): XXV–XXXII.

³ Чак је у једном тренутку било решено (1957) да се обрада књига периода 1801–1867. повери др Мирашу Кићовићу, тадашњем руководиоцу Одељења старе књиге, али тај план није могао бити остварен због његове болести (*Српска ретроспективна библиографија : преглед рада на изради : извештај 1954–1969*, стр. 7. Архива Библиографског одељења).

Тако се рад на *Српској библиографији књига 1801–1867.* у ово време, и то целих двадесет година, одвијао успут, дословно – на маргинама приоритетног пројекта. Године 1960. укинута је Комисија за израду ретроспективне српске библиографије, а сав посао је пренесен на новоосновано Библиографско одељење Народне библиотеке Србије. Његови стручњаци су, истражујући грађу за раздобље 1868–1944, наилазили и на књиге из претходних периода, па су понекад и оне бележене, али повремено, без праве обавезе. Истраживања су вршена не само на територији Србије, него и ван ње, у страним библиотекама за које се знало да сигурно садрже доста српске књиге, при чему се морало проналазити и све више дотад непознатих књига објављених пре 1868. године. Како је библиографски рад све више одмицао, а библиографска грађа нарастала на десетине и десетине хиљада јединица, почело се размишљати и о завршавању посла, а онда и издавању библиографије. Верујући да се назире конач, библиографи су узели у разматрање и библиографију периода 1801–1867, предвиђену као следећи пројекат.⁴ Ипак, претходно је требало коначно разрешити дилеме и проблеме који су од почетка постојали у изради целокупне српске ретроспективне библиографије, а који су, како ће се испоставити, били њена највећа рана.

Ретроспективна библиографија је свакако ствар од највишег националног значаја. Српска библиографија почела се израђивати, међутим, у време кад је сам појам националног, а посебно српског националног, доживео озбиљну кризу, темељну ревизију у правцу негирања традиционалних садржаја, због промене политичког система после Другог светског рата. Револуционарни преврат наметнуо је своју верзију заједничког југословенског идентитета на новим идеолошким основама, коме је требало мање-више жртвовати дотадашње посебности, што се нарочито тицало Срба као главних носилаца старог политичког система и јединог народа са традицијом државности, која је уз то била монархистичка. Програмирана промена идентитета тицала се и културног деловања, при чему је била нужна и замена основних парадигми. Оваква темељна реинтерпретација националног питања и националних интереса морала се неминовно одразити и на концепт националне библиографије. Послератни идеолози културе, у складу са владајућим обрасцима друштвено-политичког мишљења, сматрали су да треба израдити једну заједничку, југословенску ретроспективну библиографију, у коју би се утопиле све замишљене националне библиографије, па тако и српска. Она се стога посматрала искључиво у том светлу, као саставни део будуће југословенске. Замисао је била да свака чланица југословенске федерације (њих шест) састави своју ретроспективну библиографију, која би била заснована првенствено на територијалном принципу, што значи да би се пописивале пре свега књиге издате у тренутним границама сваке од социјалистичких република, а затим и све књиге аутора пореклом из тих република, објављене ван тадашње Југославије. Стога је и Комисија за израду ретроспективне српске библиографије изабрала територијални принцип, уз делимично учешће националног, што се огледа у две главне тачке. Бележиће се: 1. све књиге издате на подручју Социјалистичке Републике Србије 2. књиге српских аутора објављене ван Југославије. Као што се види, оваквим критеријумима занемарени су сви српски ствараоци ван територије тадашње Србије, а унутар југословенских граница, којих је нарочито много било у Хрватској и Босни и Херцеговини; било је предвиђено да њихова дела буду регистрована у другим републичким библиографијама, од којих би тако настала заједничка југословенска. Међутим, ова замисао дошла је у колизију са стањем на

⁴ У међувремену је од Георгија Михаиловића, нашег највећег тадашњег познаваоца књиге 18. века, откупљена и 1964. године издата његова *Српска библиографија XVIII века*; сматрало се да је тиме покривено и ово раздобље историје српске књиге.

терену. Испоставило да се у Хрватској и Словенији већ раде националне библиографије, и то уз примену чистог националног критеријума, што значи да су се пописивале књиге националних аутора ма где да су објављене, па тако и у другим републикама, што је било у супротности са прокламованим начелима југословенске библиографије, при чему се тамо није хтело одустати од започетог рада. То је изазвало велике проблеме, не само око методологије израде југословенске ретроспективне библиографије, него и израде српске. Српски политички руководиоци, наиме, нису хтели одустати од југословенског пројекта: они су сматрали да је неупутно одређивати националну припадност појединих аутора, јер би то изазвало нежељене политичке последице. Стога се и српска ретроспективна библиографија започела градити на тим суженим, пре свега територијалним начелима. Самим библиографима је, наравно, било јасно да уз њихову примену појам „српског“ постаје крајње недефинисан, због чега крајњи библиографски производ, с једне стране, неће имати јасне облике, а с друге ће бити веома осиромашен, услед чега је и његов српски карактер под знаком питања. Упркос томе, због неповољне политичке атмосфере и априорног осећања страха од баука српског национализма, које непрестано провејава у свим документима овог доба, српски библиографи нису ни смели недвосмислено поставити питање сврсисходности такве библиографије, па су рад настављали принудно, збуњени нејасним мерилима у погледу њеног опсега и облика. Тек на самом крају седме деценије прошлог века сазрела је у Србији друштвена клима толико да се та тема могла опрезно проблематизовати, мада је и до тога дошло у стању дефанзиве. Кад се коначно схватило, наиме, да се до југословенске ретроспективне библиографије још дуго неће доћи због недостатка интереса за њу у другим републикама, које своје библиографије и даље израђују према националном критеријуму, онда су се и српски културни радници осмелили да изнова поставе питање критеријума српске библиографије. Тада је решено, не без противљења, да се и на њу почне примењивати национални принцип, по угледу на колеге из других центара, и да се крене с пописивањем дела српских аутора из осталих република.⁵ Промена начина рада одложила је за дуго време окончање рада на библиографији 1868–1944, јер је због усвајања ширих критеријума било потребно вршити нова истраживања, при чему су библиографи били приморани да се враћају на материјале који су већ били раније прегледани.

До одлуке о званичном почетку рада на српској ретроспективној библиографији за период од 1801. до 1867. године дошло је баш тада, у часу кад се схватило да се коначно мора изаћи из слепог улице у коју су српски библиографски послови доспели вођени политичким интересима. Стога је она била у знатној мери ипак поштеђена сличног неплодног лутања странпутицама, као и конфузије у одабиру библиографске грађе. Тако је од самог почетка на њу примењиван комбиновани територијално-национално-језички критеријум, који је подразумевао да ће се бележити све књиге издане и штампане на територији Србије, као и све књиге српских аутора, без обзира на језик, где год да су објављене, а уз то и све књиге

⁵ На том састанку су учествовала крупна имена српске културе и науке: Војислав Ђурић, Иван Божић, Мирослав Пантић, Дејан Медаковић, Владан Неђић, Никша Стипчевић, Ирена Грицкат, Димитрије Богдановић... В: *Записник са консултативног састанка одржаног 17. XI. 1969., посвећеног проблемима израде Српске ретроспективне библиографије*, стр. 1. Архива Библиографског одељења). Чини се да је превагу донела управо свест о потреби за библиографијом старе књиге: проширењем принципа „добили бисмо јединствене критеријуме и за старе књиге које је у овом тренутку, по постојећим критеријумима, скоро немогуће обухватити... У ту библиографију ушле би и књиге новијег порекла које су саставни део српске културе до 1867. док данашње границе Србије за то не би давале могућности... Прихватање овог принципа омогућило би, једном речју, превазилажење круте, механичке примене територијалног принципа који је заобилазио и неке од врло значајних представника српске културе и науке“ (исто, стр. 2).

на српском језику. Овакав приступ обећавао је високу ефикасност при регистравању грађе, као и поузданији, истинитији библиографски производ, ближи традиционалним схватањима. Рад на *Српској библиографији књига 1801–1867*, званично је започео 1976.

На самим почецима рада на српској ретроспективној библиографији планирало се да цео корпус грађе, која се хронолошки протеже више од четири и по века, буде описан по истим правилима, заснованим на савременој пракси и установљеним за *Српску библиографију књига 1868–1944*.⁶ Касније се ипак схватило да то није сасвим упутно, јер стара књига носи своје особености због којих је потребно ова правила модификовати. Године 1970. настао је нацрт правила за библиографију периода 1801–1867, која су следеће године и усвојена,⁷ да би 1976. била донекле редигована, што се односило углавном на додавање поједних нових елемената описа.⁸ Основна начела библиографске дескрипције била су пресликавање насловне стране књиге и непримењивање колективног аутора, што је одлучено још 1954. године. Иако су правила сама по себи идејно неутрална, јер треба да пре свега постигну задовољавајући степен информативности у оквиру библиографске конструкције, испоставило се да је владајућа идеологија и на њих утиснула свој печат. Српска ретроспективна библиографија је замишљеној југословенској библиографији, чији је саставни део требала бити, морала жртвовати оно што представља један од основних идентитетских елемената, а то је писмо: наиме, српски руководиоци одлучили су да се одредница библиографског описа, као његов основни идентификациони елемент, исписује латиницом, што је био демонстративни отклон од опште српске традиције, па тако и библиографске.⁹ То начело требало је, дакле, применити и на *Српску библиографију књига 1801–1867*,¹⁰ па је дошло до апсурдне ситуације да стару српску књигу, књигу из времена кад су Срби на српском језику писали искључиво ћирилицом, треба представити у потпуно другачијем светлу. Чини се да су дух времена и навика аутоцензуре толико били отупели чула српске културне елите да немамо трага да се неко јавно томе успротивио. Ипак, испоставиће се да ће зла коб српске ретроспективне библиографије, а то је непрестано кашњење и продужавање рокова завршетка рада, спасити њен образ. Због хроничног недостатка кадрова, као и финансијских средстава, рад на библиографији овог периода непланирано је ушао у последњу деценију 20. века, кад је, после политичких потреса, коначно решено да се ово питање принципијелно расправи. На предлог Обрада Симулова, тадашњег главног редактора, Уређивачки одбор *Српске библиографије књига 1801–1867*, после три састанка на којима се дискутовало највише о томе, одлучио је да одредница буде ћирилична.¹¹ После решавања овог питања, које се показало главним, очигледно стога што се сматрало идентитетским, још једном су претресена и правила библиографског описа, али без значајнијих измена. Иако се тада мислило да ће библиографија убрзо бити довршена и објављена, испоставило се да је рад на њој из многих разлога немогуће

⁶ *Српска ретроспективна библиографија : преглед рада на изради : извештај 1954–1969*, стр. 7. (архива Библиографског одељења).

⁷ У суштини, она се принципијелно нису разликовала од правила *Српске библиографије књига 1868–1944*.

⁸ *Правила за библиографско описивање књига штампаних 1801–1867. за ретроспективну библиографију српског народа и народности Србије* (архива Библиографског одељења).

⁹ То је разлог зашто је целокупна *Српска библиографија књига 1868–1944*. сложена абецедно, уз латиничну одредницу. Тај захват ишао је толико далеко да су нпр. и имена руских аутора у одредници давана латиничним транскрипцијом. На овај начин издат је и 21. том ове библиографије: иако је он израђиван почетком 21. века, кад је било одавно јасно је да таква пракса представљања српске књиге велики прекршај, уређивачки одбор је решио да се ипак чува та врста доследности као основни библиографски принцип.

¹⁰ *Правила за библиографско описивање књига штампаних 1801–1867*, стр. 7.

¹¹ Састанци су одржани 17. и 29. децембра 1992. и 3. фебруара 1993. (архива Библиографског одељења).

одржати у континуитету, толико да је у неким годинама био у потпуности замрзнут,¹² због чега је она дочекала и нови миленијум, који је донео многе новине. Пре свега, због почетка аутоматизације пословања Народне библиотеке Србије тј. рада у електронским библиографским базама, решено је да се целокупна грађа обради на тај начин, како би потом уследио и аутоматизовани испис из базе, заједно са свим предвиђеним регистрима. Због овога су се морала променити и правила библиографског описа у корист светског стандарда за опис старе књиге – ISBD(A), због чега је и изглед библиографске јединице драстично измењен. У пракси је то значило ништа мање него понављање целокупног, дугог и заморног процеса библиографске обраде, што је изазвало много нових недоумица. Поред тога, јавила се и потреба за новим истраживањима због откривања непознатих извора, као и додатног проширења критеријума.

Ово време донело је потребу још једне ревизије библиографских принципа. Првобитна, из идеолошких разлога рестриктивно постављена начела, нанела су штету српским библиографским пословима, који због тога нису никако могли бити довршени, уз реалну опасност да се свакако окончају научно неутемељеним производом, без суштинске везе са српском културном традицијом. То би представљало и својеврсну насилну реинтерпретацију националног идентитета у његовој свеукупности, чији је књига не само сведок већ и творац. Проширење критеријума укључивањем националног начела био је најважнији корак у превазилажењу процеса сопственог минимизирања, но то ипак није било довољно. На питање: шта је српско и шта је, према томе, српска књига, одговарало се различито, у складу са тренутним друштвено-политичким стањем и нивоом националне свести, који је за њега везан. Старији библиографи, радећи у атмосфери националне дефанзиве и мимикрије, нису због свега тога успевали да границе и састав српског културног простора одреде у оној мери и на онај начин који бисмо могли назвати изворним, због чега су остале нерешене многе недоумице, а најпре: ко све и шта све спада у српски корпус? Одговор на то питање тим је било теже дати што никад није сачињен списак аутора који улазе у њега и који, сходно томе, припадају српској библиографији. То је последица чињенице да се српска научна заједница, чијим се плодовима библиографи користе, дуго није смела отворено позабавити том темом. То се односило на поједине српске ствараоце из других република, који по територијалном принципу припадају и другим културама, али још више на извесне појаве које су се доживљавале као граничне. Овде пре свега имамо у виду оне Србе који су због историјских околности имали другачији развој и припадност мање типичним културним моделима, или су се на неки начин одвојили од главнине матице. То се на првом месту односи на Србе католике, који су све до Другог светског рата представљали значајну групацију, углавном на простору Далмације (превасходно Дубровник), као и на Србе гркокатолике, концентрисане највише у северозападним деловима данашње Хрватске. После Другог светског рата јавна реч са српске стране о њима била је непожељна, тако да је у великој мери нестала и свест о њима као историјском делу српског корпуса.¹³ Тек су деведесетих година прошлог столећа,

¹² Најчешће је на овој библиографији радио само по један библиограф, који је истовремено био и главни редактор, уз повремену помоћ осталих, док се дешавало да буде и дужих временских периода без редактора. Најпре је у тој улози био Јанко Радовановић (1976–1983), потом Обрад Симулов (1990–1994), затим Миодраг Живанов (од 1998) као начелник Библиографског одељења; на електронској обради радила је Милица Црнојевић (2002–2010), да би од 2011. посао главног редактора преузео Жарко Војновић.

¹³ Ово се односило чак и на Црну Гору, чија се припадност српској историјској заједници није доводила у питање до Другог светског рата. Међутим, касније политичке промене су на српску ретроспективну библиографију утицале толико да је део њене грађе уступљен за израду црногорске библиографије, што је исправљено тек у најновије време.

с распадом заједничке државе и крахом политичког система, створене могућности да се о томе опет проговори и да се самим тим размотри њихов повратак у српске националне оквире, при чему се не спори чињеница двојног идентитета, тј. истовремене припадности суседним традицијама. Стога *Српска ретроспективна библиографија књига 1801–1867*, као и допунски, 21. том *Српске ретроспективне библиографије књига 1868–1944*, комбиновањем територијалног, националног и језичког принципа, уз појачану будност усмерену ка традиционалној историјској перспективи, доносе квалитет битно другачији у односу на прве деценије рада на овом подухвату. Тако су српски библиографски послови коначно смештени у свој изворни контекст.

*

Основне поставке техничке стране рада на овој библиографији су, природно, идентичне онима на којима је заснована библиографија периода 1868–1944. Овде ћемо стога изнети само њене главне карактеристике и уједно означити поједине специфичности настале услед дужине процеса израде, као и због другачијих потреба рада са старом књигом. Пре тога додајмо и понеку реч о самој грађи која спада у ову категорију. Осим књиге у класичном смислу, *Српска ретроспективна библиографија књига 1801–1867* садржи и публикације које су у међувремену у библиотекарској пракси проглашене за серијске, као што су алманаси, календари, годишњаци и сл. Међутим, пошто се све оне појављују у облику књиге, одлучено је да се таквим и сматрају; осим тога, њихова важност у овом периоду је толика да би библиографији била нанета знатна штета ако би се изоставиле због савремене формалне класификације, јер је огроман број значајних текстова овог доба, у недостатку часописа, објављен управо у њима. Посебност ове библиографије је и то што садржи и ситнији материјал штампан на једном или два листа, као што су разни прогласи, објављенија, посланице, итд., чији је значај у друштвеној комуникацији тог доба био веома велик.

Као главни принцип израде целокупне српске ретроспективне библиографије, што се тиче описа појединачних библиографских јединица, од самог почетка је изабрано освештано начело *de visu*, што је подразумевало, с једне стране, да се свака књига која се описује ради уврштавања у библиографију мора лично видети, а с друге стране – да књиге за које се зна из штампаних извора (рецимо, оне које су побележене у старијим библиографијама), али ипак нису виђене, у библиографију неће ући. То је значило да она неће садржати јединице означене као библиографски дезидерати. Овај приступ, који се није доводио у питање, требало је да зајемчи апсолутну поузданост крајњег библиографског производа, што се имало посведочити и ознакама (сиглама) библиотека и збирки у којима је књига присутна, због чега је у радној верзији библиографије бележена и свака сигнатура. Овај принцип изузетно је важан у раду са старом књигом, јер је њен библиографски опис знатно друкчији, а и сразмерно опширнији од описа савремене књиге. Међутим, све масовније електронско презентовање библиотечких каталога, које је омогућило прегледање њихових садржаја из канцеларије библиографа, што је раније било апсолутно неизводиво (стари библиографи су бесконачне каталоге великих библиотека морали прегледати ручно), отворило је неслућене просторе тражења и проналажења информација. Због новчаних и кадровских проблема, сталних пратилаца израде српских ретроспективних библиографија, значајан број важних библиотечких збирки ван државних граница није могао бити у довољној мери истражен. Постављање библиотечких каталога у слободан приступ преко интернета донело је велике

и разноврсне могућности претраге, што је аутоматски довело до знатног умножавања библиографски употребљивих података. У таквој ситуацији строго остајање уз начело рада „с књигом у руци“ више није могло бити оправдано, па су га библиографи с опрезом напуштали, решивши да се у српску библиографију укључе и оне јединице које се нађу по страним електронским каталозима, при чему се поклањало пуно поверење у рад колега по библиотекама широм света, нарочито ако су уз описе постојале и сигнатуре. Осим тога, дигитализација библиотечке грађе, која се врши малтене у свим центрима који су српским библиографима занимљиви као потенцијални власници српских књига, омогућила им је да поједине књиге описују готово као да их имају пред собом. Тако је дошло до великог пораста грађе за српску библиографију и појављивања многих досад потпуно непознатих књига. Наравно, морао се, што се тиче садржајности и тачности описа, учинити и понеки уступак. Описи књига пронађених на овај начин често нису нудили све елементе за опсежан опис, прописан стандардом за обраду старе књиге; упркос томе, библиографи су сматрали да је много важније читаоцу понудити податке који ће употпунити корпус српске библиографије, него такве јединице изостављати из пуких формалних разлога. То је и узрок што су поједини описи сразмерно сиромашнији; у тим случајевима је у подручје напомена додаван податак о томе из којег је извора опис преузет. Сличан начин рада примењен је и на штампане изворе, углавном друге националне библиографије и поједине завичајне. Због немогућности физичког додира с књигом, један број наслова би свакако остао ван опсега српске библиографије, тим пре што многи од њих нису још ни унесени у електронске каталоге библиотека у којима се, судећи по сиглама, налазе. Стога су у библиографију непосредно уврштавани и из таквих извора, уз библиографску прераду и карактеристичну напомену о преузимању. На овај начин су на једном месту пружене информације које иначе не би могле бити доступне. Наравно, овим се не жели рећи да су сви извори података и коначно исцрпљени; за очекивати је да ће се периодично појављивати нове непознате публикације, што се, уосталом, и дешавало све до самог окончања овог пројекта.

У погледу начина представљања ове библиографије као заокружене целине, треба рећи да се бирало између два основна метода: алфabetског и хронолошког. Први је изабран за библиографију књига 1868–1944, а други за *Српску ретроспективну библиографију књига 1801–1867*. Сматрало се да је он погоднији, не само зато што је традиционалнији са становишта раније праксе (на првом месту у раду Стојана Новаковића, потом и Георгија Михаиловића), него и што највише одговара самој грађи, чији корпус спада у категорију старе књиге. Хронолошки заснован распоред научницима и истраживачима говори свакако највише, јер им омогућава праћење историјског развоја културе, док се све друге врсте потребних информација могу пронаћи у регистрима. Питање недатираних публикација решавано је двојачко: оне које су се са већом сигурношћу могле датирати у оквир појединих деценија смештене су хронолошки на почетак те деценије, док је мали број оних које су остале сасвим недатиране, а сматрало се да припадају овом периоду, смештен на сам крај библиографије. У оквиру овог основног, хронолошког распореда, примењиван је алфabetски, такође двојачко, као одраз саме грађе, која је великом већином штампана ћирилицом. Како не би долазило до мешања и двосмислености у слагању због неподударња места слова азбуке и абецеде, најпре су у оквиру једне године ређане књиге на ћирилици, а потом оне на латиници.¹⁴ Књиге на грчком писму уврштене су у ћирилични низ. Јеврејске књиге штампане у Београду давале су латиничном транскрипцијом и смештане међу латиничне.

¹⁴ Знатан део латиничних књига у овој библиографији је мађарског порекла, а стручни редактор за тај језик био је Петер Хајнерман из Библиотеке Матице српске.

Као што је речено, библиографски опис књиге рађен је према светском стандарду за стару књигу – ISBD(A). Пошто је, у време кад се почео код нас користити, још увек био недовољно разрађен, библиографи су морали извршити поједине модификације у складу са својим потребама. То је било нарочито компликовано због чињенице да се библиографски рад одвијао у заједничкој електронској бази, при чему се дешавало да национална правила за каталогизацију дођу у сукоб с правилима обраде ретроспективне библиографије, чак и на неким кључним местима. Стога је опис који је коначно примењен у неку руку компромис између предвиђених стандарда и могућности њихове употребе. Што се тиче диференцијације у оквиру писама на којима су књиге штампане, треба истаћи да је у оквиру ћирилице доследно спровођена разлика између црквене и грађанске, па су и сами описи рађени кориштењем оба типа.

Нарочито важно место у дескрипцији књига ретроспективне библиографије заузима подручје напомена. Њен можда најспецифичнији захтев јесте преношење садржаја књига. То је од непроцењиве важности за истраживаче јер пружа тренутан увид у све што се не види на први поглед и што сам наслов књиге не може открити, укључујући бројне ауторе чији се текстови налазе у оквиру неког календара или алманаха. Иако то знатно повећава укупну масу библиографског материјала, тиме је добијен важан додатни информацијски квалитет. У ову библиографију укључени су и неки други елементи, нетипични за стандарде који се баве новијом књигом. Потпуност библиографске презентације старе књиге као сразмерно „важније“ остварена је и доследним бележењем свих додатних текстова, при чему је велика пажња посвећена списковима пренумераната (претплатника) као типичној појави за књигу овог раздобља, блиско везаној за услове и могућности објављивања. Посебна специфичност је и мото, ауторски манир нарочито широко кориштен у овом времену као својеврсна рекапитулација ауторових идеја или резиме самог дела, због чега је сваки мото дословно преношен. Осим њега, масовно присуство штампаних посвета на уводним страницама, као још једна изузетно индикативна карактеристика књига тог доба, учинило је да и оне нађу своје место у оквиру напомена. Поред оваквих саставних делова библиографског описа који се темеље на репродукцији, укључивани су и други, засновани на истраживачком раду библиографа. Међу њима свакако треба истаћи утврђивање изворних текстова превођених на српски, као и оних који су имали улогу посредника, што наши старији писци врло често нису обелодањивали. Тако је откривен читав низ превода и прерада страних аутора, досад незабележених у историји српске књиге, заједно с њиховим делима. То је свакако једно од важнијих достигнућа ове библиографије, нарочито што се тиче међународних културних веза и кретања.

Треба додати да се настојало и на повезивању са претходним библиографско-каталогизаторским радом, па су у напомене уношене и референце из старијих релевантних библиографија и каталога. То се на првом месту односи на Новаковићеву *Српску библиографију*, потом Кириловићев *Каталог Библиотеке Матице српске*, на *Каталог књига на језицима југословенских народа* Народне библиотеке Србије, затим на Панковићеве *Српске библиографије 1766–1850*. (подаци из ње, као секундарне библиографије, бележени су само ако су недостајали они из претходних наслова), а даване су и референце из других националних библиографија, чији се наслови могу наћи у списку извора и литературе који претходи овом предговору.¹⁵ Исто тако, у напоменама је навођена и литература која је

¹⁵ Нажалост, због недостатка времена међу библиографске референце није могао бити уврштен најрепрезентативнији домаћи каталог, *Српске књиге библиотеке Матице српске 1801–1867*, који је од 2005. до 2007. изашао у три тома.

послужила за утврђивање података којих у самим књигама није било, а тичу се најчешће скривених или досад непознатих ауторстава, оригиналних наслова преведених дела, разрешавања иницијала, псеудонима и сл.

Српска ретроспективна библиографија књига 1801–1867 је, што се тиче пратећег апарата, свакако најбогија српска библиографија овог типа. Она садржи укупно шест регистара: ауторски, насловни, предметни, регистар издавача и штампара, регистар језика и регистар превода. Ауторски регистар има ћирилични и латинични део, при чему су у овом другом етимолошки дата имена страних аутора, што ће бити од значаја нарочито његовим корисницима ван српског језичког простора; посебно су додати и адресати посвета. Насловни регистар је такође подељен по писмима: најпре су дате књиге на ћирилици, потом на латиници, а на крају оне штампане грчким писмом. Обиман предметни регистар израђен је уз примену новије праксе, због чега се знатно разликује од регистара библиографије периода 1868–1944. Сва три регистра опремљена су системом упутница. Иако је било планирано да се посебно израђује регистар издавача, а посебно регистар штампара, пракса је показала да је у огромном броју случајева немогуће, због недостатка тачних података, утврдити ко је издавач, због чега би тај регистар у односу на штампарски био изузетно непоуздан, па су сви такви подаци обједињени у заједнички индекс, чиме је добијена подробна топографија српске књиге овог раздобља. На крају, два регистра заснована на језику¹⁶ недвосмислено показују шароликост и богатство српске културне сцене тог доба, као и њену везу са другим културама и традицијама, што ће бити од огромне користи за будућа истраживања.

Жарко Војновић

---

¹⁶ У регистар језика нису унети редни бројеви књига на српском, јер чине велику већину библиографије.